

SZEMLE

Bakk Miklós

Trianon, mint emlékezetpolitikai ütközet. Újabb széljegyzetek György Péter *Állatkert Kolozsváron* - *Képzelt Erdély* című könyvéhez

György Péter könyvéről¹ írni: időben is változó feladat. A mű ugyanis olyan esszéfolym, amely kritikáit is bekebelezni látszik, mi több, úgy tűnik – most, jó egy évvel a megjelenése után –, hogy saját recepciótörténetét is magában foglalja. Nem lehet írni róla úgy, hogy abban ne legyenek jelen valamiképpen a könyvről már megírt értelmezések, kritikák, recenziók. Gondolatébresztő kritikai értelmezést írt eddig e kötetéről Selyem Zsuzsa (Szolidaritás és kritika. *Holmi*, 2013. 12. sz.), Nóvó Béla (Erdélyi fantomkauluz. *Holmi*, 2013. 12. sz.), Takáts József (Öt széljegyzet. *Jelenkor*, 2013. december), Balázs Imre József (A megtisztítás tárgya. *Magyar Narancs*, 2013. 28. sz.), Sebestyén Rita (Jelentésbozót. *Revizor – a kritikai portál*, www.revizoronline.com), Balázs Péter (Mítoszok kora. *Mozgó Világ*, 2013. november stb.) – és e felsorolás távolról sem teljes.

A könyv belső logikai szerkezete három szinten próbálja meg összefoglalni azt, hogy mi lehet és mivé lett a mai magyar identitás és közgondolkodás számára Erdély. E szintek a következők: a) az Erdély elszakadása szempontjából releváns korszakok és események (a dualizmus kora, a Károlyi vezette Népköztársaság, a Tanácsköztársaság, majd a Horthy-korszak) újraolvasása, b) a magyar irodalmi téma-, stílus- és attitűdképződés vizsgálata a történelem kritikus fordulópontjain (magyar írók az őszirózsás forradalomban, a Kommünben, majd a 20-as évek kurzusának felépítésében, illetve – a határ innenső oldalán – az erdélyi irodalom formálódása a „kisebbségi kényszerűségek” esztétikailag és etikailag tágítható körülményei között), illetve c) az emlékezetpolitika dekonstruálása és a magyar politikai közösség újraalkotása. A gondolatmenet e három szintjét igazából nem is lehet szer-

1 *Állatkert Kolozsváron – Képzelt Erdély*. Magvető Kiadó, Budapest, 2013.

kezeti elemnek tekinteni, hiszen csak részben határolódnak el fejezetszerűen a könyvben, inkább oly módon indázzák körbe egymást, hogy az tulajdonképpen egységet teremt a könyv tematikai csapongásában. Olyképpen történik ez, mint Leonardo da Vinci kettős csigalépcsőin a felfelé haladás: a külső szemlélő (oldalról nézelődő) számára nem világos, hogy a felfelé haladók egyazon lépcsőn vannak-e, ki követ kit tulajdonképpen, csak a haladás közös iránya bizonyos.

Mindazonáltal a kötet belső logikai szerkezete mellett érdemes röviden bemutatni a „külső” logikai szerkezetet – a fejezetekre tagolás módját – is, mert ez mutatja, hogy a kötet belső logikája miképpen veszi birtokába a témáját.

A bevezető első fejezet után, amely a könyv főbb tézisei mellett a kiindulópontot is megfogalmazza – megállapítván, hogy Magyarország sohasem ismerte Erdélyt –, a 2. fejezet (Két hegy: Dobogókő, Pannonhalma) gyakorlatilag a kötet módszertanába vezet be. E szellemes fejezet két kultusz létrehozásának és karbantartásának a gyakorlatát állítja szembe: míg Pannonhalma építészeti megújulása a magyar katolicizmus letisztult világát viszi tovább, Dobogókő építményei (elsősorban Makovecz Zsindelyes Vendégháza) egy kitalált hagyomány tobzódóhelyei, annak a szinkretizmusnak a kultikus központja, amely „a neotradicionalista, nemzeti radikális, javarészt az új médiumokat használó alternatív történelem Trianon-mítosz topográfijához hasonlatos” (52. o.). Egyértelmű, hogy ezzel a szerző a „történelmen kívüli” Trianon-építést (mint mai jobboldali politikai gyakorlatot) ítéli el; de – ettől most eltekintve – módszerének két szemléleti vonatkozását is érdemes annotálnunk.

Az egyik: a *public history* kétségtelenül megállapítható tobzódása távolról sem csupán politikailag motivált jelenség, ahogy azt György Péter állítja. Jan Assmann nyomán elfogadottá vált, hogy a történelemtudomány – tudományként is – a kollektív emlékezet része, mi több, Assmann *kommunikatív emlékezet* fogalma (mely elsődlegesen a kortárs emlékezetet jelenti)² arra az értelmezésre is nyit, hogy a történetírás (mint szakma, mint tudomány) a tömegkommunikáció korszakában elvesztette a számára biztosított legitim hozzáférést a múlt megismeréséhez, azaz: a múlt egyetlen legitim megismerőjének szerepét. Verseny tárgyává válik, hogy ki birtokolja a múltat, az egyetlen „igaz történelmet”, és ennek a versenynek a résztvevői nem csupán politikai szereplők, hanem mindazok, akik a múlt valamely eseményét nemzedéki emlékezetté akarják emelni. György Péternek csu-

2 Lásd Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, Budapest, 1999, 51.

pán annyiban van igaza, hogy a kompetíció kimeneteléhez politikai érdekek kapcsolódnak.

A másik kifogásolható mozzanat: a letisztult kánon és a zavaros szinkretizmus szembeállítás, ugyanis a szinkretizmus megítélése általában negatív, hiszen a megítélés alapja mindenkor általában egy kánon (némi iróniától sem mentes kiegészítésképpen: a kereszténység kanonizációja is az őskereszténység szinkretizmusának a „lezárásával” kezdődött 324-ben).

A 3–6. fejezetek elsősorban esszészerű történelemértelmezései a Trianon előtti és utáni korszakoknak, mozzanatoknak. A szerző ezekben már körvonalazott módszertanához egyéníti a magyar történelemtudomány mérvadó Trianon-tanulmányait, ugyanakkor azonban bírálatként azt is megfogalmazza, hogy a magyar történészek „az elmúlt húsz év során inkább kevesebbet foglalkoztak Trianonnal, mint túl sokat” (382.old.), s ezzel a mulasztással tulajdonképpen ők nyitották meg az utat a politikai fantázia csapongása és manipulatív mozgása előtt. Úgy véljük, hogy a *public history* fentebbi jellemzése nyomán ez a vád sem igazolható.

A könyv második nagy tömbje (8–12. fejezet) az erdélyi magyar kultúra és irodalom önreflexióját perli vissza, mintegy lehetséges és hallgatólagos gátként az identitáspolitika nagy expanziójával szemben. Végül a 13–16. fejezetekben a szerző visszatér a magyar identitáspolitika és az újrakonstruált erdélyiség kérdésköréhez, immár a kettős állampolgárság révén megteremtett kontextusban.

Már a kötet bonyolult és mégis elmés szerkezeti vázának e rövid ismeretése is sejteti: oly sokféle módszer, recepció és szintézis kavarg a műben, hogy annak átfogó, szisztematikus kritikája majdhogynem lehetetlen. A fentebb idézett recenziók ezért az impresszionisztikus értékelés (például Balázs Imre József, Selyem Zsuzsa) vagy az annotáló kritika útját (például Takáts József, aki öt széljegyzetet fűzött a könyvhöz) választották. A továbbiakban írásunk is ez utóbbival, a széljegyzetelő kritika eszközével él.

György Péter könyve előszavában – mint említettük – nem csupán tárgyát, hanem fő tézisést is előrevetíti: „... felgyorsult folyamatot követek nyomon: a monokulturális, xenofób történeti kultúrfölény, a nagyhatalmi álmodat idéző, retorikája által létező jobboldali radikalizmus és restauratív emlékezetpolitika, a neotradicionalizmus uralkodóvá válását” (20. o.). Ha van terminológiának téziselőlegező hatalma, akkor az itt máris tetten érhető – e megfogalmazás is világossá teszi, hogy György könyve a „határontúliség” eszmei megközelítéséhez kínál fel új kiindulópontokat, mégpedig, ahogy a kötet megjelenését beharangozó kommentárokból az kivehető volt: elsősorban a mai magyar baloldali gondolkodás számára.

A szerző bizonyítási eljárásának kiindulópontja az, hogy a magyar társadalom számára történeti okok folytán is „ismeretlen Erdélyt” ma olyan képzelt Erdély helyettesíti be, amely – mítoszként – levált a történeti időről, s a magyar szenvedés és fájdalom metaforájává vált (22. o.) Az így létrejött „paratörténelmi” közegben úszkáló-úsztatott „képzelt Erdély” és Székelyföld pedig nagyon jól funkcionál saját történelme nélkül, és a Trianon-trauma nacionalista felhasználásmódját valósítja meg egyfajta „virtuális valóság”, más Erdély-valóság felépítésével.

A györgypéteri provokáció e tézis kibontásában kettős. Egyrészt azt sugallja, hogy az új emlékezetpolitika – a jelenlegi magyar jobboldal „terapeutikus, kompenzatív emlékezetpolitikai forradalma” – nagyon nagy szabadságfokkal teremt politikai valóságokat, azaz: nem egyéb, csupán erőteljes manipulációs eszköz. Másrészt – bizonyítása sikere érdekében – azt a dekonstruáló módszertant teszi elsődlegessé, amely a szimbolikus földrajz (Edward Said) és a kulturális antropológia eredményei nyomán azt a magabiztosságot hirdeti, hogy a szimbolikus jelentések exegézise, sűrű szételemzése semleges, a tudományéval vetekedő és azzal egyenrangú tudást eredményezhet – például az identitáspolitikára nézve.

Az alábbiakban ehhez a két tézishöz fűzünk egy-egy széljegyzetet.

Az elsöben az emlékezetpolitika konstruálásának egyirányúságát vitatjuk. György Péter könyvében szinte végig a „virtuális Erdéllyel” együtt említi Székelyföldet is. Ez nagyon jól jelzi a könyv szemléleti csapdáját. Ugyanis Erdély és Székelyföld csak Magyarországról – és a könyv premisszái felől – tekintve látszik azonos státusú emlékezetpolitikai egységnek („... a képzelt Erdély, a még részben etnikailag homogén, illetve annak beállított Székelyföld vált a kompenzatív magyar emlékezetpolitika egyedüli partnerévé”, 21. o.). Valójában azonban – erdélyi magyar nézőpontból – lényeges különbség van a két térségi egység szimbolikus létmódja között. Míg Erdély valóban csak az emlékezetpolitika révén régió – minthogy régióként való újrakonstituálódásában az erdélyi magyarságnak aktív politikai szerepe, közpolitikai súlya nincs –, Székelyföld esetében már nem ez a helyzet. Itt – mondhatni – párhuzamos folyamatként rajzolódik ki Székelyföld magyarországi mitologikus felépítése és helyi szimbolikus megkonstruálása, és bár a kettő között most csak párhuzam látható, (egyre növekvő) különbség is van közöttük.

Székelyföld szintén most újrakonstituálódó régió; a régiók pedig – Anssi Paasi értelmezésében – olyan közepes méretű területek, amelyeket, a „helyektől” (például a lakóhelytől) eltérően, nem lehet ugyan közvetlenül megélni, de szimbolikus jelleggel beépülhetnek a régiólakók tudatába. Paasi

szerint a régiót emberi és társadalmi kategóriaként kell kezelni, amelyben a meghatározó az, hogy a társadalom szerveződése mindig térszervezés is. A régió – mint a társadalmi térszervezés egyik alapkategóriája és -egysége – nem állandó, statikus kategória, hanem folyamatként értelmezhető: a régiók születnek és eltűnnek (természetesen a folyamat történeti léptékű). A régió létrejöttében, intézményesülésében négy szint különíthető el, éspedig: 1) a területi keretek kialakulása, azaz a határoké, amelyek előbb szociálisan és kulturálisan rögzültek, és elsősorban a „mi” és az „ők” elválasztásai erősítik meg; 2) a területi szimbólumok megszületése (ezen zászlók, címerek, népviseleti sajátosságok, de akár sajátos irodalmi alkotások is érthetők); 3) a régió jellemző intézményeinek a létrejötte (múzeumok, oktatási intézmények stb.), és végül 4) a régió társadalmi (majd hivatalos) elismerése, mind a régió lakói, mind az azon kívül élők körében.³

Ebben a modellben leírható az a folyamat, amely során a történelmi narratívák „tájba-írása”, a tájidentitás konstruálása révén a tájak a kulturális, mentális emlékezet részévé válnak, és ekként mozgósíthatóak is. Itt válik a Paasi-féle régióképződés és a nemzeti identitás konstruálása hasonlatossá, amennyiben a nemzeti hovatartozás konstrukcióját is úgy tekintjük, hogy az nem más, mint – Zombory Máté meghatározása szerint – „folyamatos elhelyezés és elhelyezkedés a változó térben, azaz térbeli gyakorlatok használatbavétele: határmegvonás, térhasználat, viszonyok térbeliesítése”.⁴

Mindaddig, amíg a székely régió képződésében csupán a területi keretek és szimbólumok kérdése van előtérben, a konvergencia a kompenzatív magyar emlékezetpolitikával szembetűnő, és Székelyföld saját keretei közt is visszaigazolni látszik – a magyarországi lakosok számára – a tájba vetített emlékezetpolitikát. Mindkettő ugyanazokkal a történelmi és mitologikus elemekkel építkezik, és az azonosság 1848–49-re megy vissza, amikor – a modern magyar politikai nemzet születésekor – a székely társadalom is e nemzetbe való integráció mellett döntött. Azonban a székely tájidentitás közigazgatási és közpolitikai komponenssel való kiegészülését követően (a Paasi-modell harmadik és negyedik szakaszában) minden bizonnyal a fordított használat gyakorlatai is megjelennek: a székely regionális közéletnek minden bizonnyal lesznek olyan elemei, amelyek manifeszt „Magyarországgal-szembeniségükkel” tűnnek majd ki (ennek nyomai ma a vicckultúrában fedezhetőek fel).

3 Paasi, Anssi: Europe as a Social Process and Discourse. Considerations of Place, Boundaries and Identity. *European Urban and Regional Studies*, 2001. 8. sz. 16–18.

4 Zombory Máté: *Az emlékezés térképei*. L'Harmattan, Budapest, 2011, 84.

A másik megjegyzésünk az identitáspolitika teljes dekonstrukciójával és semleges tudássá való szétfoszlatásával kapcsolatos, amely az európai hagyományú illuminátori attitűdből vezethető le.

Ma már legitim nézőpont a társadalomtudományokban, hogy a nacionalizmus nem valamilyen rossz tulajdonság, eltorzult kollektivistá ideológia, hanem társadalmi folyamat, amely mintegy „a nemzet létrehozásáért felelős”. Zombory Máté – akinek fennebb idézett, *Az emlékezés térképei* című könyve, úgy tűnik, alapvető inspiratív hatással volt György Péterre – a nacionalizmust olyan társadalmi gyakorlatként fogja fel, amely a hely és emlékezet folyamatos és megújuló összekapcsolódásaként, a modern emberi közösségek permanens lokalizációs gyakorlataként írható le. A *dekonstruálás* ennek a gyakorlatnak a leírása és szétszalazása, amelynek azonban két finalitása lehet.

Az egyik: egy „leleplező” attitűd, amely minden „csoportlány” (Rogers Brubaker kifejezése) helyébe egyéni aktusokat, azok többesét, az általuk teremtett „képet” állítja. Ezeknek az intenciómögöttése viszont egészen más lehet, mint amit a „kép” értelemegyüttese a közösségekben továbbvisz. György Péter a mai magyarországi Erdély-képet ilyen konstituálódás eredményeképpen fogja fel. Kiindulópontja, mint láttuk, az, hogy abból a „történelmi tényből” (tulajdonképpen filológiai tényből), hogy Magyarország „sohasem ismerte Erdélyt”, mára egy önfenntartó Erdély-kép alakult ki; e képben pedig a régió poszttrianoni magyar kultuszhelyek integrált gyűjteményeként jelenik meg, olyan gyűjteményként, amelyet a mai magyar politika egyszerre tart fenn önérdekűen és használ felelőtlenül. Szerzőnk konklúziója azonban még radikálisabb: nincs is más Erdély, csak ez a kép, melyet az – alapvetően magyarországi, homálygó – traumaközösség fölé politikai kontárkodással, de végzetszerű érvennyel festettek: „Szó szerint ennek vagyunk ma szemtanúi – illetve annak, hogy miként lett a nemzet lelkijét meghaladó feladat kihasználása, politikai árucikké változtatása a kortárs magyar társadalom legnagyobb kihívása” (írja könyve 92. oldalán).

Szerzőnk itt tulajdonképpen meg is áll, és ezzel a leállásával ad – sajátos módon – konkrét politikai perspektívát kötetének. A várakozás, hogy György Péter, aki igazán autentikus baloldali gondolkodó, a magyar „határontúliség” jobboldali narratívájával szemben megalapozzon – végre! – egy alternatív értelmezési keretet a baloldal számára, itt kap maga is két-értelmű ajándékot. Sőt: ad a „kép” politikai használóinak. Hiszen ha Erdély csupán egy „kép”, akkor az érte vagy ellene folytatott csaták is megrekedhetnek a képek értelmezésében, vagyis az ideológiai viták színterén.

Mert nincs ártatlan dekonstruálás. György Péter minden bizonnyal érzi könyve határait - ezt elég pontosan és korrekt módon meg is fogalmazta egy, az *Erdélyi Riport*-nak adott interjújában⁵ -, mégis, az ő dekonstruáló megközelítésében kiépített pozíció maga is önálló politikai életet kezdhet, aminek eredményeképp tulajdonképpen szembefordul azzal a kiindulóponttal, miszerint a nacionalizmus társadalmi folyamat is, amelyet a modern közösségek szintjén a természetes átélhetőség igénye tart fenn. Ha ugyanis a nacionalizmus „objektív módon” dekonstruálható, akkor létezését, fennállását mesterségesnek, tehát tisztán politikai szándék által vezéreltnek gondolhatjuk, vagyis kollektivista ideológiának.

Ez az eredmény akár független is lehet a szerző szándékától. A dekonstruáló módszertanok csúcspontján álló értelmiségi érezheti, hogy ő csupán egy független és semleges pozíciót teremtett meg, valójában azonban maga is egy politikailag felhasználható diskurzuson ügyködik. Az pedig már teljesen másodlagos, hogy felkínálja-e szétanalizálásának valamely eredményét valamilyen politikai pólus számára, vagy csupán hagyja, hogy műve „elengedett gyepelvé” váljon a narratívák versenyében. Nincs tehát univerzális kritikai nézőpont, olyan, amelyet a „leleplező” dekonstruálás ígér.

Van a dekonstruálásnak mindazonáltal egy másik, *megértő attitűdje* is, amely tulajdonképpen úgy teremt kritikai pozíciót, hogy abban a részvétel igénye is megjelenik. A folyamatosan és kritikailag vizsgált Erdély-képeknél maradványként például a történész Bárdi Nándor az, aki ilyen kritikai pozíciót képvisel. Aki nem az univerzalisztikus indulatú szétanalizálásra nyújt példát, hanem arra, hogy a kritikai pozíció felépítése tulajdonképpen mindig csak *antré* a valamiben való értelmiségi részvételhez. Ami mindig konkrét terveket jelent, törekvést azok útra bocsátására, de a tévedés vállalt kockázatát is. A „leleplező attitűd”, amely György Péter emlékezetmódszerét inkább irányítani látszik, hasznos lehet a magyarországi olvasó számára, segíti „kismagyar” gondjai megértésében (annak minden, fentebb vázolt ideológiai és politikai kockázatával), az erdélyi olvasó számára azonban a „megértő attitűd” a fontosabb.

5 Szövegeink az események után kullognak. *Erdélyi Riport*, 2013. december 26.